

İbnü'l-Arabî'nin "kutub" kavramı ile ilgili görüşleri

Ahmet ATLI

Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

Bu makalede, gizli veliler topluluğu hakkında geniş bilgiler veren İbnü'l-Arabî'nin kutub hakkındaki görüşleri ele alınmış, yer yer diğer müelliflerin görüşlerine de değinilmiştir. Kutub, tasavvuf terminolojisinin önemli kavramlarından biridir. Ricâlu'l-gayb olarak adlandırılan gizli veliler hiyerarşisinin en başında bulunan kutub, dünyanın ve manevî âlemin yöneticisi olduğu kabul edilen en büyük velidir. Her şey, onun etrafında dönmektedir ve o, bulunduğu makam itibarıyla âlem üzerinde tasarruf etmektedir.

Anahtar kelimeler Tasavvuf, İbnü'l-Arabî, Ricâlu'l-gayb, Kutub

gayba Arapça'da mestûrûn, mektûmûn, ahfiyâ (örtülü, gizli ve saklı olanlar) gibi isimler de verilir. Ricâlullah kavramı ricâlu'l-gaybdan daha geniş kapsamlı olmakla birlikte ricâlu'l-gayb yerine de kullanılmaktadır.⁰¹ Tasavvuf düşüncesinde dünyayı idare ettikleri kabul edilen sûfiler topluluğuna verilen bir isim olan ricalu'l-gayb terimi, gayb adamları, gayb erenleri manasına gelmektedir.⁰² Tasavvufî irfanda bu, manevî halleri gizli olan, Allah'ın temsilcileri olarak görülür dünyayı yöneterek kendilerine verilen kozmik ve insanî görevleri icra eden kimselere işaret etmektedir.⁰³

Ricâlullah, gayb erenleri veya bilinmeyen Hakk dostları diye de isimlendirir-

01. Süleyman Uludağ, "Ricâlu'l-Gayb", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet V., 2008), XXXV, 81.

02. Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, (6. Basım. İstanbul: Dergâh yay., 2003) s. 196.

03. William Chittick, *Varolmanın Boyutları*, Çev.: Turan Koç (İstanbul: İnsan yay., 2007), s. 45.

KAYNAKÇA

Atlı, Ahmet. "İbnü'l-Arabî'nin "kutub" kavramı ile ilgili görüşleri," *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1,1 (2012/1), ss. 11-31.

Kutub kavramına geçmeden önce, kutbun da içinde yer aldığı "ricâlu'l-gayb" (gayb adamları) kavramının ele alınması, tasavvufdaki kutub telâkkîsinin anlaşılabilmesi için yararlı olacaktır. Bu nedenle, bu makalede öncelikle ricâlu'l-gayb ile ilgili kısa bir bilgi verilecektir.

"Sözlükte 'erkek, mert ve yiğit' anlamlarındaki racül kelimesinin çoğulu ricâl ile gayb kelimelerinden oluşan ricâlu'l-gayb tabiri Farsça'da merdân-ı gayb, merdân-ı Hudâ; Türkçe'de gayb erenleri, üçler, yediler, kırklar şeklinde ifade edilir. Ricalu'l-

len ricalu'l-gayb kavramı, tasavvuftaki Allah dostluğunun gizliliğine işaret etmektedir. “Rabbinin ordularını O’ndan başka kimse bilmez”⁰¹ ayetinin ifade ettiği anlamın da bu olduğu belirtilmiştir.⁰² Cenab-ı Hak’tan başka hiç kimse tarafından gök kubbenin altındaki velîlerin kimler olduğunun bilinemeyeceği anlayışı, velâyet sırrının oturduğu temeli ortaya koymaktadır.⁰³ “Yaygın tasavvuf anlayışına göre ricâlu'l-gaybın şahısları değil, manevî halleri gizlidir. Böylece velâyetin, batınılığına vurgu yapılmıştır. Ricâlu'l-gaybdan olan velîlerin halleri gizli olduğu için yapıp ettikleri herkes tarafından kolaylıkla anlaşılmaz. Maddî varlıkları bakımından insanlar arasında bulunsalar da manevî yönden sıradan insanların idrak edemeyeceği fonksiyonlara sahiptirler. Bununla birlikte ricâlu'l-gayb birbirini tanımaktadır.”⁰⁴ Dolayısıyla bu kimselere, gayb âleminde buldukları için değil, sırları veya manevî halleri diğer insanlara gizli olduğu için ricalu'l-gayb denilmiştir.

Ricâlu'l-gayb anlayışına göre Allah, dünyanın cismanî düzenini sağlamaları için bazı insanların çeşitli görevler üstlenmesini takdir ettiği gibi âlemdeki manevî ve ruhanî düzenin

korunması, hayırların temini, kötülüklerin giderilmesi gibi konularda sevdiği bazı kullarını görevlendirmiştir.⁰⁵ İnsanların çoğu tarafından bilinmemeleri, tanınmamaları veya gizli olan hakikatlere, sırlara vakıf olmalarından dolayı ricalu'l-gayb adı verilen bu seçkin kişilerin arasında bir düzen ve hiyerarşik bir yapı mevcuttur.⁰⁶

Nasıl ki dünyanın siyasî ve maddî yönetiminde bir vazife taksimi ve hiyerarşik bir düzen mevcut ise, manevî devlet olarak nitelendirebileceğimiz ricâlu'l-gaybın kendi aralarında da bir vazife taksimi ve hiyerarşik bir düzen vardır. Bu düzenle ilgili İbnü'l-Arabî öncesi kaynaklardaki bilgilerle, İbnü'l-

05. Bu duruma örnek olarak şu hadisleri verebiliriz: Ebû Kılâbe'den: Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “Ümmetim içinde yedi kişi sürekli bulunur. Onlar bir şey hakkında Allah’a dua ettiklerinde, Allah onların duasına icabet eder. Onlar vesilesiyle size yardım edilir, onlar vesilesiyle yağmura mazhar olursunuz ve onlar vesilesiyle sizden (belalar) defedilir.” Ebûbekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San’ânî, el-Musannef, Tahkik: Habîburrahmân el-A’zamî, (İkinci Basım. el-Mektebü'l-İslâmî,1403/1983), XI, 250 (hadis no: 20457); Ebûbekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Süfyân el-Kuraşî İbn Ebi'd-Dunyâ, el-Evliyâ, Tahkik: Ebû Hâcir Muhammed es-Sâid b. Besyonî Zağlol, (Birinci Basım. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1413/1993), s. 30 (hadis no: 69). Ebû Hureyre'den: Rasûlullah (s) şöyle buyurdu: “Yeryüzü Hz. İbrahim Halîlurrahmân (s) gibi otuz kişiden boş kalmayacaktır. Onların vesilesiyle affa mazhar olunur, onların vesilesiyle rızık verilir ve onların vesilesiyle yağmur yağdırılır.” Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Suyûtî, el-Hâvî li'l-Fetâvâ, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,1403/1983), II, 248.
06. Süleyman Uludağ, “Ricâlu'l-Gayb”, DİA (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008), XXXV, 81-82.

01. Müddessir, 74: 31.

02. Hasan Kâmil Yılmaz, İslâm Tasavvufu (el-Lüma' Tercümesi içinde), (İstanbul: Altınoluk Yay., 1996), s. 541.

03. Ahmet Öğke, “Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricalu'l-Gayb –İbn Arabî'nin Görüşleri-”, Tasavvuf ilmî ve Akademik Araştırma Dergisi, 5, (Ocak 2001), s. 162.

04. Süleyman Uludağ, “Ricâlu'l-Gayb”, DİA, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008), XXXV, 81.

Arabî sonrası kaynaklardaki bilgiler birbirinden farklıdır.⁰¹ Her mertebede ricâlu'l-gaybın adları, hiyerarşideki yerleri çeşitli kaynaklarda farklı şekillerde sıralanmıştır.⁰² Ancak bütün sıralamalarda hiyerarşinin en başında kutub (gavs) bulunmaktadır.

Ricâlu'l-gayb anlayışını sistematik bir bütünlüğe kavuşturan İbnü'l-'Arabî'nin hiyerarşisine göre ele alır sak; O, ricalu'l-gaybı, ricalu'l-aded (sayı adamları) ve ricâlu'l-meratib (mertebeli adamları) olmak üzere ikiye ayırmış, sayıları belli olan ricâlu'l-adedi yukarıdan aşağıya; kutub, imâmân (iki imam), evtâd, abdâl, nükabâ, nücebâ, havârî, recebiyyûn, hâtem...vd. şeklinde sıralarken, sayıları belli olmayan ricâlu'l-merâtibi ise; melâmiyye, fukarâ, sûfiyye, ubbâd, zuhhâd, ricâlû'l-mâ, efrâd, ümenâ...vd. biçiminde sıralamıştır.⁰³ İbnü'l-'Arabî'den sonra ricâlu'l-gaybten bahsedilen mutasavvıflar, genellikle onun bu konuya dair sınıflandırmasını esas

01. Hasan Kâmil Yılmaz, İslâm Tasavvufu (el-Lüma' Tercümesi içinde), (İstanbul: Altınoluk Yay., 1996), s. 542.

02. Örnek olarak bk. Hatîb el-Bağdadî, Tarihu Bağdad, (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1349/1931), III, 75-76; Hucvirî, Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi), Haz.: Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yay., 1982), s. 329-330; Ignaz Goldziher, "Ebdâl", İA, (İstanbul: M.E.B., 1988), IV, 3-4.

03. İbnü'l-'Arabî'nin ricâlu'l-gayb hiyerarşisi ve bu hiyerarşide yer alan kavramlarla ilgili geniş bilgi için bk. İbn Arabî, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, Tahkik: Osman Yahya-İbrahim Medkur, (Kahire: el-Mektebetü'l-'Arabîyye, 1407/1987), XI, 273-493. Ayrıca bk. Ahmet Atlı, "Tasavvufta Ricâlu'l-Gayb", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, 2011).

almışlardır.⁰⁴

Ricâlu'l-gayb hakkında kısaca bilgi verdikten sonra, ricâlu'l-gayb hiyerarşisinin en başında bulunan kutub ile ilgili görüş ve değerlendirmelere geçebiliriz.

1. Tasavvufî Bir Kavram Olarak Kutub

Sözlükte; değirmenin etrafında döndüğü mil, değirmen iği, eksen vs. anlamlarına gelen "kutub" kelimesinin çoğulu "aktâb"dır.⁰⁵ "Büyük değirmen taşı, milin (kutbun) etrafında döndüğü gibi, kâinat denen bu kozmos da idare bakımından kutbun etrafında döner."⁰⁶ Kutub kelimesi, lafız olarak Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde yer almaz.⁰⁷ Tasavvufta kutub; veliler tâifesinin başkanı, dünyanın ve âlemin manevî yöneticisi olduğu kabul edilen en büyük velî anlamındadır. "Kutbiyyet" ise onun bulunduğu makama ve

04. Süleyman Uludağ, "Ricâlullah", DİA, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008), XXXV, 80.

05. İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, (Üçüncü Basım. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1419/1999), XI, 213; Firûzabâdî, el-Kâmûsü'l-Muhît, (Sekizinci Basım. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005), s. 126.

06. Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, (Üçüncü Basım. İstanbul: Anka Yay., 2005), s. 385. Bursevî'ye göre, varlık dairesi de kutub üzerine döndüğünden bu ad verilmiştir. Kutub, ruhanî ve cismanî âlemin medarı olup zahiriyle zahir âlemini, batınıyla bâtin âlemini hıfzeder. Zira kutubluktan murad, âlem işlerinin yürümesi bakımından Hakk halifeliğidir. Vezirin padişaha bağlı olan halifeliği gibi. İsmail Hakkı Bursevî, Kitabu'l-Hitab, (1192 H.), s. 302.

07. Ahmet Yıldırım, "Tasavvufta Ricalu'l-Gayb Telakkisi ve Konuyla İlgili Bazı Rivayetler", Süleyman Demirel Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, 4 (1997), s.125.

rilen isimdir. Ayrıca kutbun yönetimi altında bulunan çeşitli veli gruplarının her birinin başkanına da kutub adı verilir. Bu nedenle birinci anlamdaki kutbu diğerlerinden ayırmak için ona “kutbu’l-aktâb” denilmiştir.⁰¹ Aslında kutub kavramının anlam çerçevesi daha geniştir. Nitekim bir beldenin adamına o beldenin kutbu, herhangi bir makamda zamanında şöhret bulup tek kalmış herhangi bir şahsa kutub veya bir cemaatin şeyhine o cemaatin kutbu denilmiştir. Ancak ıstılahî anlamda kutub ismini sadece bir kişi alır. Aynı zamanda bu kişiye “gavs” adı da verilmektedir.⁰²

Kutbu’l-aktâbın kutubluğu, bütün kutubların kutubluklarını içine alır. Zîrâ esâsında kutubluk birdir; ancak farklı sûretlerde zuhûr eder.⁰³ “Kutbu’l-aktâb çeşitli işlevleri itibarıyla kutb-i âlem, kutb-i cihân, kutb-i ekber, kutb-i irşâd, halîfe, kutb-i zaman, kutb-i vakt, vâhid-i zaman, sâhib-i vakt, hicâb-ı a’lâ, mir’ât-ı Hak, kutb-i medâr ve gavs adını alır.”⁰⁴

01. Süleyman Ateş, “Kutub”, DİA, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), XXVI, 498.

02. İbn Arabî, el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye, Tahkik: Osman Yahya-İbrahim Medkur, (Kahire: el-Mektebetü’l-Arabiyye, 1407/1987), XI, 274-275; Ahmet Yıldırım, “Tasavvufta Ricalu’l-Gayb Telakkisi ve Konuyla İlgili Bazı Rivayetler”, Süleyman Demirel Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, 4 (1997), s. 126-127. İmam-ı Rabbânî, gavsı kutbun yardımcılarından biri olarak kabul etmektedir. bk. İmam-ı Rabbânî, Mektubât-ı Rabbânî, Çeviren: Kasım Yayla, (İstanbul: Merve Yay., 1999), I, 494.

03. İsmâil Hakkı Bursevî, Kitâbü’n-Netîce, Haz.: Ali Namlı-İmdat Yavaş, (İstanbul: İnsan Yay., 1997), I, 217.

04. Süleyman Ateş, “Kutub”, DİA, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), XXVI, 498.

Ayrıca insan-ı kâmil, hakikat-ı Muhammediyye, halifetullah, akl-ı evvel vb. kavramlar da kutba yakın manada olan bazı kavramlardandır. Tasavvuf terminolojisinin bu tür önemli kavramlarının bilinmesinin de kutub konusunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

2. İbnü’l-Arabî’nin Kutub ile İlgili Görüşleri

İbnü’l-Arabî (ö.638/1240)’ye göre kutub, asâleten veya vekâleten hal ve makamları kendisinde toplayan kimsedir.⁰⁵ Kutub, dairenin merkezi, çevresi ve Hakkın aynasıdır. Âlemin etrafında döndüğü bir eksendir.⁰⁶ O, sufi ıstılahlarını açıkladığı risalesinde ise kutub veya gavsı; “Bütün zamanlarda âlemde Allah’ın nazarının yeri olan tek kimsedir. O, İsrâfil (a.s.)’in kalbi üzerinde” diye tarif etmektedir.⁰⁷

Ona göre, ricâlullâh (Allah adamları), bu isimlendirmeyi genişletmişlerdir. Onlar, herhangi bir makamın çevresinde döndüğü ve bu makamın hemcinslerinden ayrı olarak kendisine özgü olduğu kimseyi ‘kutub’ diye isimlendirirler. Yine bir beldenin adamı, o beldenin kutbu diye isimlendirildiği gibi, bir cemaatin şeyhi de, o cemaatin kutbu olarak isimlendirilmiştir. Fakat

05. İbn Arabî, el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye, Tahkik: Osman Yahya-İbrahim Medkur, (Kahire: el-Mektebetü’l-Arabiyye, 1407/1987), XI, 274.

06. İbn Arabî, Kitabu’l-Menzili’l-Kutb ve Makâlihî ve Hâlihî (Resâilu İbni’l-Arabî içinde), (Haydarabad: Dairatü’l-Maarifi’l-Osmaniyye, 1367/1948), s. 2.

07. İbn Arabî, Kitabu Istılahi’s-Sufiyye (Resâilu İbni’l-Arabî içinde), (Haydarabad: Dairatü’l-Maarifi’l-Osmâniyye, 1367/1948), s. 4.

terimsel manada kutublar, herhangi bir tamlama yapılmaksızın, bu ismin kendilerine kayıtsız olarak verildiği kimselerdir. Onlardan bir dönemde tek kişi bulunabilir. Bu anlamıyla kutub, aynı zamanda Gavs'tır.⁰¹ Gavs, "mukarrabîn"den, yani Hakk'a yakın olanlardır. O, kendi döneminde cemaatin efendisidir. Onlardan bir kısmı zahirde hüküm sahibidir ve makam yönünden batını hilafeti elde edebileceği gibi zahiri hilafeti de elde edebilir. Bu kısma örnek olarak Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan, Muaviye b. Yezid, Ömer b. Abdulaziz ve Mütevekkil'i verebiliriz. Bir kısmı ise, özel anlamda batını halifelik sahibidir, zahirde yöneticiliği yoktur. Bu kısma örnek olarak Sebteli Ahmed b. Harun er-Reşid'i ya da Ebu Yezid el-Bestami'yi verebiliriz. Kutubların çoğunluğunun dünyevî bir hükümdarlığı yoktur.⁰² Bu durumda, görüldüğü üzere hepsinin ortak paydası manevî hükümdarlık olmaktadır.

Abdürrezzak el-Kâşânî'ye (ö.1330) göre kutub, her zaman âlemde Allah'ın nazargâhı olan ve İsrâfîl (a.s.)'in kalbi üzerinde bulunan yegâne velidir. "Kutbiyyet-i kübrâ" ise, kutbu'l-aktâbın mertebesidir. Hz. Muhammed'in nübüvvetinin bânını (hakikat-i Muhammediyye) olan bu mertebe, ancak Hz. Peygamber

(a.s.)'in en kâmil vârislerine ihsan edilmiştir. Bu durumda hâtem-i velâyet ve kutbu'l-aktâb, hâtem-i nübüvvetin bânını, başka bir deyişle manevî hüviyetini temsil eder.⁰³

Seyyid Muhammed Emin İbn Âbidin (ö.1258/1836)'e göre, kutub, mutasavvıfların ıstılahında bân halifesidir ve kendi döneminde yaşayan insanların efendisidir. Bütün makamları ve halleri kendisinde topladığı ve bütün bu makamların ve hallerin onun etrafında dönmesi nedeniyle kutub diye isimlendirilmiştir ki ismi, değirmen taşına yerleştirilen ve taşların onun etrafında döndüğü demir kutubtan (iğden) alınmıştır.⁰⁴

Aslında makro âlemden mikro âleme kadar evrendeki her şey dönmektedir. Bu durum şöyle anlatılmaktadır:

"Uzaydaki uydular, gezegenler etrafında; gezegenler güneşler etrafında; güneşler galaktik merkez etrafında; galaktik merkez kendi eksenini etrafında, galaksiler süper galaksiler etrafında dönerler. Bu büyük âlemi uzmanlar, "makrokozmos" olarak adlandırmaktadırlar. Maddenin en küçük elemanı olan atomda da benzer planlamayı ve dengeli bir tasarımı görmek mümkündür. "Mikrokozmos"un harika düzeni içinde elektronlar, çekirdek etrafında; elektronlar kendi eksenini (spin)

01. "Gavs, zamanın sahibi ve tekidir." İbn Arabî, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, Tahkik: Osman Yahya-İbrahim Medkur, (Kahire: el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1410/1990), XIII, 192.

02. İbn Arabî, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, Tahkik: Osman Yahya-İbrahim Medkur, (Kahire: el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1407/1987), XI, 274-275.

03. Abdürrezzâk el-Kâşânî, İstılâhâtü's-Süfiyye, Tahkik: Abdü'l-Âl Şâhîn, (Birinci Basım. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1413/1992), s. 162.

04. Muhammed Emin İbn Âbidin, İcâbetü'l-gavs bi-beyâni hâli'n-nükabâ ve'n-nücebâ ve'l-abdâl ve'l-evtâd ve'l-gavs (Mecmûatü Resâil-i İbn Âbidin içinde), (İstanbul: 1325), s. 264.

etrafında dönerler. Atomlar, fiziksel yasalarla, kimyasal prensipler ve matematiksel denklemlerle bağlandığı moleküller çevresinde hareket edip sürekli bir titreşim halindedirler.”⁰¹

Dolayısıyla en küçük âlemden en büyük âleme kadar her şeyin, merkezdeki sabit bir gücün etrafında döndüğü gibi, manevî âlemde de her şey kutub denen bir sabit gücün etrafında dönmektedir. Nitekim “Meleklerin de Arş’ın çevresinde dönerek Rabb’lerini hamd ile tesbih ettiğini görürsün”⁰² ayetinde ifade edildiği gibi, bütün melekler de Arş sâbitesinin etrafında dönmektedirler.

Yine İbn Âbidin (ö.1258/1836)’e göre kutub iki türlü olabilir. Birincisi, şehâdet âlemindeki yaratıklara nispetle bu ismi alan kutubtur ki, öldüğü zaman, “abdâl”dan ona en yakın olan onun yerine halife olur ve abdâl arasında en kâmil olan bu kişi, bedel olarak onun makamına geçer. İkincisi ise, şehadet ve gayb âlemlerinin her ikisinde bulunan tüm yaratıklara nispetle kutub adını alır ki, abdâldan hiçbiri onun yerine bedel olamaz; hatta hiçbir yaratık onun makamına geçemez. Bu ikinci kutub, şehadet âleminde bulunan kutubların kendisine tabi oldukları kutbu’l-aktâbdır. Bu makamda ne ondan önce bir kutub gelmiştir, ne de ondan sonra başka bir kutub gelecektir. Bu, Hz. Muhammed (a.s.)’in ruhudur.⁰³

01. Taşkın Tuna, Ol Dedi Oldu – Big Bang’in Nefes Kesen Öyküsü -I, (Yedinci Basım. İstanbul: Şule Yay., 2010), s. 202.

02. Zümer, 39: 75.

03. Muhammed Emin İbn Âbidin, İcâbetü’l-

Tek bir kişiden ibaret olan kutbun, kendisine sığınıldığı zaman “gavs” olarak da adlandırıldığını belirten Cürçânî’ye göre; Allâh Teâlâ her zaman nazar ettiği kutba, kendi katından en büyük ilâhî sırları vermiştir. Rûhun bedende dolaştığı gibi, kutub da kâinâtın gizli ve açık noktalarında dolaşmaktadır. Zîrâ evrenin en yüce ve en aşağı mertebelerinde sürmekte olan hayâtın rûhu ondan feyezân eder. Bir de kutbu’l-aktâblık -kendisine sığınıldığı zaman gavsü’l-a’zam da denir- makamı vardır ki bu, Hz. Muhammed’in (s) nübüvvetinin bâtını olup, ancak ekmeliyet derecesine erişmesi nedeniyle onun özel verâsetini kazanmış olan kimseler bu makama ulaşabilir.⁰⁴

Yakın zamanların önemli sûfilerinden Mustafa Fevzi Efendi (ö.1925)’nin kutub ile ilgili bazı görüşleri şu şekilde nakledilmiştir:

“Bütün eşya kutba râbîta eyler ve her zümre için vasıta olan bir kutub

gavs bi-beyâni hâli’n-nükabâ ve’n-nücebâ ve’l-abdâl ve’l-evtâd ve’l-gavs (Mecmûatü Resâil-i İbn Âbidin içinde), (İstanbul: 1325), s. 265. İbnü’l-Arabî’ye göre, tek kutub, Hz. Muhammed (s)’in ruhudur ve o, insanın yaratılışından kıyamet gününe kadar tüm nebilere, resullere ve kutublara yardım edendir. Bu Muhammedî ruhun âlemde pek çok mazharı vardır. En kâmil mazharı ise zamanın kutbunda, Efrad’da, Muhammedî veliliğin Hâtemindedir ve Hz. İsa olan genel veliliğin Hâtemindedir. Bu mazhar Hz. Muhammed’in ruhunun meskenidir. İbn Arabî, el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye, Tahkik: Osman Yahya-İbrahim Medkur, (Kahire: el-Mektebetü’l-Arabiyye, 1405/1985), II, 363. 04. Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Cürçânî, Kitâbu’t-Ta’rifât, (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1985), s. 185-186. Ayrıca bk. Ahmed Ziyâuddin Gümüşhanevî, Câmiu’l-usûl fi’l-evliyâ ve envâihim ve evsâfihim, (1298 H.), s. 4-5.

vardır. Onlar seyirlerini kutbuyla yapar, devirlerini de kutba tâbi ederler. O kutublar tâbileriyle beraber kutb-i aktâbdan feyz alırlar. Kutb-i Âzam en yüce velîdir, yani evliyânın en kâmilidir. Onun nispeti enbiyadan zuhûr ederken feyzini de nübüvvet nûrundan alır. Her velî feyzi kendi nebisinden alır ki Hazret-i Mustafa da nebilere misbâh olmuştur. Fahr-i cihânın ümmetinden olan evliyâ O'ndan gizli feyzler alır. Hiçbir evliyâ, peygamber gibi olamaz. Çünkü nebilerin sahip oldukları tavır, fevk-i fevkten fevktedir. Âlemlerde her ne ortaya çıkarsa hepsi Hz. Peygamber'e bağlanmış bir haldedir. Merkezinde âliyât ve sâfilât olduğu halde, her kâinat böylece devreder.⁷⁰¹

Ebu'l-Abbâs et-Ticânî'ye göre kutubluk, tüm ayrıntılarıyla varlığın hepsinde tasarruf etmek üzere, Hakk'ın verdiği büyük bir hilâfettir. Rabbin ilâh olduğu her yerde kutub, işlerin idaresi ve Allah Teâlâ'nın ulûhiyeti altında olan herkes ile ilgili olarak hükmün yerine getirilmesidir. Kutub olmaksızın bütün kâinat, hareketi olmayan silüetler gibi görünür. Bütün varlıkların ruh ve hayat kazanmaları ancak kutbun onlarda hâkim olmasıyla mümkün hale gelir. Bütün varlıklar, onun vesilesiyle rahmet görür.⁷⁰² Allah'ın bütün sırları

01. Fikri Akbulut, "Kâtib Mustafa Fezî b. Nu'man Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, 2006), s. 70-71.

02. Ali Harâzm İbnü'l-'Arabî el-Mağribî, Cevâhirü'l-Maânî ve Bulûğî'l-Emânî fî Feyzi Seyyidî Ebi'l-Abbâs et-Ticânî, Tashîh: Abdüllatif Abdurrahmân, (Birinci Basım. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1997), s. 290.

na vakıf kılması, bütün feyizlerini ona vermesi ve ilminin ihata ettiği her şeyi ona bildirmesi, Allah'ın kutbu'l-aktâba ikramlarından bazılarıdır. Yine âlemin varlığından öncesi ve sonrasının ilmini öğretmesi, nihayeti olmayanı bildirmesi ve bütün varlıkların nizamının kendisiyle kâim olduğu bütün isimleri öğretmesi de Allah'ın kutbu'l-aktâba ikramlarındandır.⁷⁰³ Kutubluk makamına oturduğu andan itibaren hiçbir zaman kutbu'l-aktâb ile Rasûlullah (a.s.) arasında bir perde bulunmaz. Hiçbir an ondan gizli kalmaz.⁷⁰⁴

Bir kimseye kutubluk verildiğinde, Allah Teâlâ'nın onunla tüm yaratıklara, cinlere, insanlara, meleklerle ve ruhlara karşı övündüğünü söyleyen Abdülkadir-i Geylânî'ye göre, Allah kutbu kendine yaklaştırır, yaratıkları üzerinde yetkili kılarak ona mülk ve imkân verir, kendisi onu sevdiği gibi, insanların kalbine de onun sevgisini verir.⁷⁰⁵ Velayetin en üst derecesi kutubluktur.

Bir kimse kutub olunca bütün insanların yükünü taşır. Bununla birlikte taşıdığı bu yükün altından kalkabilmesi için, ona bütün insanlığın imanı

03. Ali Harâzm İbnü'l-'Arabî el-Mağribî, Cevâhirü'l-Maânî ve Bulûğî'l-Emânî fî Feyzi Seyyidî Ebi'l-Abbâs et-Ticânî, Tashîh: Abdüllatif Abdurrahmân, (Birinci Basım. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1997), s. 288-289.

04. Ali Harâzm İbnü'l-'Arabî el-Mağribî, Cevâhirü'l-Maânî ve Bulûğî'l-Emânî fî Feyzi Seyyidî Ebi'l-Abbâs et-Ticânî, Tashîh: Abdüllatif Abdurrahmân, (Birinci Basım. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1997), s. 276.

05. Abdülkadir Geylânî, el-Fethu'r-Rabbani, Çeviren: Osman Güman, (Beşinci Basım. İstanbul: Gelenek Yay., 2011), s. 111.

derecesinde bir iman kuvveti verilir.⁰¹

Abdülmeccid-i Sivâsî'den (1049/1639) nakledildiğine göre; “semâda, biri kuzeyde diğeri güneyde olmak üzere iki kutub vardır. Semâdaki bu iki kutba mukabil, Allah yeryüzünde de biri kutbu'l-irşâd, diğeri kutbu'l-abdâl olmak üzere iki kutub yaratmış, bunlardan her biri için bir mertebe tayin etmiştir.”⁰²

Yakub-ı Çerhî'ye (ö.851/1447) göre; güney ve kuzey kutbu gibi ricâlu'l-gayb hiyerarşisinde de “kutbu'l-abdâl” ve “kutbu'l-irşâd” olmak üzere iki tür kutub bulunmaktadır. Kutbu'l-âbdâl, uzlete çekilen ricâlin başında bulunan kutubdur. Bu tâifeye uzlete çekilenler anlamında “uzletiyân” adı da verilmiştir. Kutbu'l-irşâd ise, halkın arasına karışan ricâlin kutbu olup bu tâifede yer alanlar için de “işretiyân” tabiri kullanılmıştır.⁰³

İsmail Hakkı Bursevî (ö.1137/1725) kutbu, kutbü'l-vücûd ve kutbu'l-irşâd olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bu ikisi kutbiyette müşterektir fakat kutbu'l-vücûd medâr-ı âlemdir ve her asırda bir olur, kutbu'l-irşâd ise çok sayıda olur. Kutbu'l-vücûd, Cenab-ı Hakk'ın tecellîlerine ehil olan bir kimsedir ve ulûhiyet hakikatinin sırrı ondadır.

01. Abdülkadir Geylânî, el-Fethu'r-Rabbani, Çeviren: Osman Güman, (Beşinci Basım. İstanbul: Gelenek Yay., 2011), s. 365.

02. Cengiz Gündoğdu, “Abdülmeccid-i Sivâsî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, 1997), s. 224.

03. Ahmed Cahid Haksever, “15. Yüzyıl Bir Türk Süfisi: Yakub-ı Çerhî”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, 2005), s. 266.

Çünkü o, halifetullahtır ve Allah'ın bütün isimlerinin mecmuasıdır.⁰⁴ Ve gerçekte kutbu'l-vücûd her asırda kadîmen ve hadîsen Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir.⁰⁵ Enbiyânın hepsi dünyada Rasûlullâh'ın (s.a.v.) zıllıdır ki, her birinin kendi asırlarında kutbiyyetleri vekâlet ve niyâbetledir, yoksa asâletle değildir.⁰⁶

Anlaşıldığına göre Bursevî, kutbu'l-vücûd terimini kutbu'l-aktâb⁰⁷ ile eş anlamlı kullanmaktadır. Ona göre kutbu'l-aktâbın kutubluğu, tüm kutubların kutubluklarını kapsamaktadır. Zira, kutubluk asıl olarak birdir ve çeşitli suretlerde zuhûr etmiştir.⁰⁸ Velâyet nuru her asrın kutbunda zuhûr etmiştir ki, onun âyinesi odur ve diğer kutublar, yıldızların aya tâbi oldukları gibi ona tâbi olurlar.⁰⁹ Kutub, medâr-ı âlemdir ve Hak Teâlâ halka onun gözüyle nazar eder.¹⁰ Raiyyetin sultana tabi olduğu gibi her fert de kutba ta-

04. İsmâil Hakkı Bursevî, Kitâbü'n-Netice, Haz.: Ali Namlı-İmdat Yavaş, (İstanbul: İnsan Yay., 1997), I, 299.

05. İsmâil Hakkı Bursevî, Kitâbü'n-Netice, Haz.: Ali Namlı-İmdat Yavaş, (İstanbul: İnsan Yay., 1997), I, 341.

06. İsmâil Hakkı Bursevî, Kitâbü'n-Netice, Haz.: Ali Namlı-İmdat Yavaş, (İstanbul: İnsan Yay., 1997), I, 367.

07. “Kutbü'l-aktâb ve kutbü'l-vücûd: Bu hâtemü'l-evliyâ olup, derecesi bâtın-ı hâtem-i nübüvvetir.” Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, (Üçüncü Basım. İstanbul: Anka Yay., 2005), s. 386.

08. İsmâil Hakkı Bursevî, Kitâbü'n-Netice, Haz.: Ali Namlı-İmdat Yavaş, (İstanbul: İnsan Yay., 1997), I, 217.

09. İsmâil Hakkı Bursevî, Kitâbü'n-Netice, Haz.: Ali Namlı-İmdat Yavaş, (İstanbul: İnsan Yay., 1997), I, 250.

10. İsmâil Hakkı Bursevî, Kitâbü'n-Netice, Haz.: Ali Namlı-İmdat Yavaş, (İstanbul: İnsan Yay., 1997), II, 241.

bidir. İster bilsinler isterse bilmesinler kutbun zabtı kâfirleri de kapsamaktadır.⁰¹

İmam-ı Rabbânî (1034/1624), Mektubât adlı eserinde kendisine bu konuyla ilgili olarak sorulan sorulara bazı mektuplarında cevaplar vermiştir. Ona göre gavs başkadır, kutb-i medâr başkadır. Gavs, yapacağı işlerde kutb-u medâra yardımcı olur. Gavsın, abdâl makamına getirilecek kimseleri seçmede rolü vardır. Kutbun yardımcıları çok olduğu için kutba, kutbu'l-aktâb da denir. Çünkü kutbu'l-aktâbın yardımcıları, onun vekilleri demektir.⁰² Neticede İmam-ı Rabbânî gavsı, kutbun yardımcılarından biri olarak görmektedir. Kutb-i medâr terimini ise daha önce açıkladığımız kutbü'l-vücûd anlamında kullandığını söyleyebiliriz.

Ahmed Avni Konuk (ö. 1938) kutbu, Cemâl ve Celâl isimlerinin tecellisiyle münfail ve müteessir olan, kendisinde hikmet ve esmâ tecellisinin izlerinin zâhir olduğu kimse olarak nitelendirmektedir. Ona göre, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ümmetinin avâm tabakası, zamânın halifesinin ve kutbunun kim olduğunu bilemez. Onun kim olduğunu sadece ümmetin havâssı olan evliyâ bilebilir. Zamânın halifesi olan kutub, ilâhî nazarın ve Rabbânî tecellilerin de mahallidir. Gizli ve açık, bu âlemde gerçekleşen ilâhî isimlerin her türlü tecellisi hep ondan sudûr edip tüm

halka dağıtılır. Zîrâ o, yeryüzünde ilâhî hazînenin emînidir. Meselâ, bir kimseye merhamet veya azâb olursa, bu, hep onun sebebiyle olur.⁰³

Konuyla ilgili İbnü'l-'Arabî'nin görüşlerini aktaran Ahmed Avni Konuk'un kaydettiğine göre: "Âlemde tasarrufât-ı ilâhiyye, halîfetullâh fi'l-arz olan kutub vâsıtasıdır. Onun mahall-i nazarı, ancak Hakk Sübhânehû hazretleridir. Ve bilcümle füyûzât-ı ilâhiyye, âleme onun vâsıtasıyla nâzil olur. Ve onun ismi mânevîsi Abdullâh'tır. Binâenaleyh o, "İlâhi'n-nâs" makamında kâimdir."⁰⁴

Kutbun ismi mânevîsi olan "Abdullah", Kâşânî (ö.730/1330)'ye göre, Hakk'ın kendisine bütün isimleriyle tecelli ettiği kuldur. Bu kul, O'nun en büyük ismini gerçekleştirip, onunla sıfatlandığı için kullar arasında bundan daha yüce bir makam yoktur. Nitekim şu ayette de ifade edildiği gibi, bu isim, sadece Hz. Peygamber (s)'e mahsusdur: "Allah'ın kulu (Abdullah), O'nu anmak için kalktığı anda, neredeyse onun etrafında keçe gibi birbirlerine geçeceklerdi."⁰⁵ Hakikaten bu, sadece Hz. Peygamber (a.s.) için geçerlidir. Kutublar için bu makam, sünnetine uymakla ona mirasçı olduklarından dolaydır.

Bu isim, başkalarına mecâzen verilir. Çünkü bütün isimlerle muttasıf ol-

01. İsmâil Hakkı Bursevî, Kitâbü'n-Netîce, Haz.: Ali Namlı-İmdat Yavaş, (İstanbul: İnsan Yay., 1997), II, 329.

02. İmam-ı Rabbânî, Mektubât-ı Rabbânî, Çeviren: Kasım Yayla, (İstanbul: Merve Yay., 1999), I, 494.

03. İbn Arabî, Tedbîrât-ı İlâhiye, Tercüme ve Şerh: Ahmed Avni Konuk, haz. Mustafa Tahralı, (İstanbul: İz Yay., 1992), s. 42-43.

04. İbn Arabî, Tedbîrât-ı İlâhiye, Tercüme ve Şerh: Ahmed Avni Konuk, haz. Mustafa Tahralı, (İstanbul: İz Yay., 1992), s. 204.

05. Cin, 72: 19.

mak, vâhidiyyet ve tüm isimlerin ehadisiyle beraberdir.⁰¹

Kulluk (Abdiyyet) bir insan için en büyük makamdır. Nitekim âlemde en büyük velî olarak kabul edilen kutbun manevî isminin Abdullah (Allah'ın kulu) olması, bu bağlamda manidardır. Tasavvufta, aşağıdan yukarıya doğru manevî yükselişi ifade eden makamların başında tevbe, zirvede ise kulluk bulunmaktadır. Kul olan kişi gerçek hürriyet sahibi olup, Allah'tan başka kimseye boyun eğmez, sadece Allah'ın emirlerine itaat eder, O'ndan başka her şeyden bağımsız ve hür olur. Bunun aksine, Allah'ın emirlerinden uzaklaşan kimse, nefis ve şeytanın esiri olur.⁰²

20

Kutub konusunu en geniş ve kapsamlı bir biçimde ele alan, Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve takipçileri olmuştur. İbnü'l-Arabî, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'de ricâlu'l-gayb hiyerarşisinin başında bulunan kutub ile ilgili geniş bilgiler verdiği gibi ayrıca Menzilü'l-kutb, Risale fî ma'rifeti'l-aktâb ve er-Risâletü'l-gavsîyye adıyla eserler de kaleme almıştır. Ona göre her eksen, çevresinde dönen şeylerin kutbudur. Bu manada yönettiği toplumun kendisine dayanması, etrafında dönmesi itibarıyla kabile şefi kabilesinin, aşiret reisi de aşiretinin kutbudur. Tasavvuftaki kutbu da buna ben-

01. Abdürrezzâk el-Kâşânî, İstîlâhâtü's-Sûfiyye, Tahkik: Abdü'l-Âl Şâhîn, (Birinci Basım. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1413/1992), s. 126.

02. Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, (Üçüncü Basım. İstanbul: Anka Yay., 2005), s. 10-11.

zetebiliriz. İbnü'l-Arabî, herhangi bir sıfat veya kabiliyetin kendisinde en mükemmel şekilde tecelli ettiği, bir işin erbabı ve ustası olan kimseleri de kutub olarak nitelendirir. Mesela, bir çağda tevekkülün en zirvede temsil eden şahsiyet, o çağda tevekkül ehlinin kutbudur. Bu durumda kutbun bir tür prototip, belli bir zümrenin veya mesleğin ideal temsilcisi ve piri olduğu söylenebilir.⁰³

İbnü'l-Arabî'ye göre, her dönemde tevekkül, muhabbet, marifet gibi tasavvufî hal ve makamların her birinin mutlaka bir kutbu vardır. Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in manevî bir özelliğine en yüksek derecede vâris olan, O'na ait bir niteliği mükemmel bir şekilde temsil eden bir velîye, Muhammedî kutub dendiği gibi, yine Hz. Peygamber vasıtasıyla önceki peygamberlerden birine ait bir niteliği güçlü bir biçimde temsil

03. Süleyman Ateş, "Kutub", DİA, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), XXVI, 498. Meselâ, "Yusuf peygamber, vahdet-i vücûd öğretisi mensuplarınca, hayal ve misâl âleminin kutbu olarak kabul edilir. Bu, Yusuf suresinde de belirtildiği üzere, onun tabir (yorum) âlimlerinin kutbu olduğu anlamına gelir. Bunun sebebini şöyle açıklayabiliriz: Misâl âlemi nûrânîdir ve Yusuf (a.s.)'un keşfi de misâl âlemine ait olup, hayalî suretlerin keşfi ile ilgili nûrânî ve ilmî kabiliyet onda zuhur etmiştir. Onda zuhur eden bu kabiliyet, aynı zamanda, ilm-i nûrânî denen tâbir ilminin en mükemmel şeklidir. Dolayısıyla Yusuf peygamberden sonra bu ilim ancak onun mertebesinde alınır ve bu ilimde ondan istifade edilebilir. İşte bu anlayışın temel dayanağı, Fusûsu'l-Hikem'in Yusuf Fası'nda Hz. Yusuf ile ilgili İbn Arabî'nin yapmış olduğu yorumlardır." bk. Dilaver Gürer, "Hz. Yusuf'un Gördüğü Rüyanın Fusûsu'l-Hikem'deki Yorumu", Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), 21 (Ocak-Haziran 2008), s. 41-42.

eden veliye de meselâ İbrahimî kutub, Musevî kutub gibi adlar verilir.⁰¹

Kutubların en kâmilinin, Muhammedî kutub olduğunu ve bu makamdan inen herkesin, vâris olduğu nebinin mertebesine göre tekâmül ettiğini belirten İbnü'l-'Arabî'ye göre, aktâb içerisinde İsevîler, Musevîler, İbrahimîler, Yusufiler ve Nuhîler vardır. Her kutub vâris olduğu nebinin mertebesine göre bir mertebeye iner. Ancak kutubların hepsi de ışığını Hz. Muhammed'in (s) kandilinden alır. Bu kandil hepsini kuşatmıştır. Kutublar, kutubluk sıfatı ve varlığı tedbir etme açısından değil, marifetleri cihe-tiyle birbirlerinden üstündürler.⁰²

İbnü'l-'Arabî'nin anlayışında, ricâlu'l-gayb hiyerarşisinde olduğu gibi harfler arasında da bir hiyerarşi göze çarpmaktadır. Buna göre, insanlar arasında kutub olduğu gibi harfler arasında da kutub vardır. Harfler yükümlü insan âlemi gibidir ve insan gibi bütün hakikatleri kabul ederler. Harflerin kutbu, Elif'tir.⁰³ Feleklerin de bir kutbu vardır ve o, Şems (Güneş) feleğidir.⁰⁴

İbnü'l-'Arabî'nin kullandığı kavramlar üzerine "el-Mu'cemu's-Sûfî" isim-

01. Süleyman Ateş, "Kutub", DİA, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), XXVI, s. 498.

02. İbn Arabî, Kitabu'l-Menzili'l-Kutb ve Makâlihî ve Hâlihî (Resâilu İbni'l-'Arabî içinde), (Haydarabad: Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1367/1948), s. 6.

03. İbn Arabî, el-Fütühâtü'l-Mekkiyye, Tahkik: Osman Yahya-İbrahim Medkur, (Kahire: el-Mektebetü'l-'Arabiyye, 1405/1985), I, 335-336.

04. İbn Arabî, Fusûsu'l-Hikem, Ta'lik: Ebu'l-Alâ Afîfî, (Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-'Arabiyye, 1365/1946), s. 75.

li kapsamlı bir sözlük hazırlamış olan Suad el-Hakîm kutub kavramı hakkında şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

"İbnü'l-'Arabî, kutub lafzını belirsiz tamlama şeklinde kullanırsa, bu durumda kutub, manasını ve şahsını bu tamlamadan kazanır. Kutub, bu bağlamda, geometrik-sözlük bir anlam kazanır ve "bir işin etrafında döndüğü kişi" anlamına gelir. Dolayısıyla zühd, tevekkül vb. sufilerin sözünü ettikleri makam ve hallerden her birinin çevresinde döndüğü bir kutub vardır. Örneğin, zühdün bir kutbu vardır. Bu manada kutub bir zamanda çokluğu ve artışı kabul eder, fakat aynı işte bunları kabul etmez (tevekkül, zühd). Nitekim daha önce işaret edilen kutbun eş anlamlı terimleri de bu manada kullanılmazlar.

İbnü'l-'Arabî, kutub kelimesini belirli, fakat tamlama yapmaksızın da kullanır. Bu durumda kutub, belirli mertebedeki belirli bir kişiyi ifade eder. Yani kutbiyyet mertebesindeki kutbu ifade eder. İbnü'l-'Arabî'nin bu bağlamdaki tavrını iki şekilde ele alabiliriz. Birincisi, kutub, Âdem'den kıyamete kadar tek kişidir ve kutbiyyeti kendisinden önceki bir kutubtan almamıştır. Kutub tektir, o da dünya hayatında bedeniyle sanki yaşayan canlı peygamberdir. İkincisi, kutub, bir zamanda tek kişidir ve zaman geçtikçe çoğalmıştır. Kutbiyyet mertebesi ölümle ahiret âlemine intikal eden kutubtan alınır. Bu manada kutub, peygamber değil, genelde evliya, özelde ise "efrâd" dan⁰⁵

05. Tasavvufî bir kavram olarak, kutbun nazarının dışında kalan kimselere "efrâd"

birisidir. Bu kutub; “gavs”, “sahibu'l-vakt” gibi daha önce işaret ettiğimiz kutub ismiyle eşanlamlı terimlerden biridir. Ancak bu kutub hakiki kutub değil, onun vekilidir, hakiki kutubun vekili olduğunu da bilir. Hakiki kutub, daha önce işaret edildiği gibi peygamberdir. Dolayısıyla kendisinden önceki kutubtan sonra kutbiyyete nâil olan her kutub, Âdem'den kıyamete kadar tek kutub olan Peygamberin vekilidir.”⁰¹

Kutubun bulunduğu makamda görev süresinin ne kadar olduğu, görevden alınıp alınamayacağı hakkında bazı sorular akla gelebilir. Bazıları kutubluğun belli bir müddet sonra sona erebileceğini, yâni kutubun gerekli görülürse bu makamdan azledilebileceğini ileri sürerken; bazıları da kutbiyyet için muayyen bir müddet olmadığını, kutubun adâletten ayrılmasının mümkün olmaması sebebiyle makamından azledilmesinin de söz konusu olamayacağını, onun ancak vefatıyla birlikte bu makamdan ayrılabilceğini savunmaktadırlar.⁰²

denilmektedir. Kutub, efrâd üzerinde tasarruf edemediği gibi, onlara hüküm de geçiremez; çünkü kendisi de, onlardandır. Efrâd, velilerin gözdeleri olup veliler içindeki özel kimselerdir. Melekler arasında “müheyyemûn” melekleri ne kadar özelse, veliler arasında da efrâd o kadar özeldir. Suad el-Hakîm, el-Mu'cemu's-Sûfi, (Birinci Basım. Beyrut: Dendele,1401/1981), s. 876-877.

01. Suad el-Hakîm, el-Mu'cemu's-Sûfi, (Birinci Basım. Beyrut: Dendele,1401/1981), s. 909-911.

02. Muhammed Emin İbn Âbidin, İcâbetü'l-gavs bi-beyâni hâli'n-nükabâ ve'n-nücebâ ve'l-abdâl ve'l-evtâd ve'l-gavs (Mecmûatü Resâil-i İbn Âbidin içinde), (İstanbul: 1325), s. 275; Ayrıca bk. Muhammed Ebu'l-

Manevî derecesi büyük, veli bir kul olan kutub, âlemin ruhu mesabesinde- dir. Allah, emaneti varlıklar içinde sadece insana vermiş ve buna bağlı olarak kâinatın tümünü de onun emrine boyun eğdirmiştir. Emaneti tahakkuk ettirebilen, yani onu kuvveden fiile çıkarabilen kâmil veli, bu niteliğiyle bütün kâinatın üzerinde, onun mahkûmu değil hâkimi gibidir. Kutub olabilme özelliği, herkeste bilkuvve vardır. Ama bunu gerçekleştirilebilmek çok az kişiye nasip olmaktadır. Ancak kutub, Allah'ın izniyle hareket eder, kendi kafasına göre davranmaz. Çünkü mutlak yetki ve güç sadece Allah'a aittir. Emr âleminden halk âlemine doğru meydana gelen tenezzül olayları, kutub üzerinden cereyan ederek meydana gelir.⁰³

Suad el-Hakîm, çağdaş bir dille, başında kutubun bulunduğu ricâlu'l-gayb hiyerarşisini manevî bir devlete benzetmektedir. Ona göre kutubluk, yasama gücünü temsil eden ilahî ilmin icra gücüdür. Mutasavvıflar görünen (zâhir) devlet gibi görünmeyen (bâtın), etkin, manevî bir devlet ortaya koymuşlardır. Bu devlette de görünür devletteki “halife”nin mukabili olarak “kutub” bulunur. Yine görünür devletteki halifenin vezirleri mukabilinde, görün-

Yüsr Âbidin, Hikâyâ's-Sûfiyye, (Dimaşk: Dâru'l-Beşâir, 1993), s. 116; Ahmet Ögke, “Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricalu'l-Gayb –İbn Arabî'nin Görüşleri-”, Tasavvuf ilmî ve Akademik Araştırma Dergisi, 5, (Ocak 2001), s. 174.

03. Muhammed b. A'la b. Ali el-Farukî et-Tehânevî, Keşşâfu Istilâhati'l-Fünûn, (Beyrut: Daru Sadr, ts.), III, 1166-1167; Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, (Üçüncü Basım. İstanbul: Anka Yay., 2005), s. 385.

meyen devlette de kutbun yardımcıları olan imâmân⁰¹ vardır. Kutbiyyet veya bu görünmez devletin hilafeti kendisine âlemde tasarruf imkânı sağlayan kutbun eriştiği bir mertebedir; ancak bu icracı tasarrufun sınırını ilm-i ilahî belirler. Kutub, yaşadığı zamanda tek kişidir, tüm yaratılmışların kalplerine uzanan bağları vardır.⁰² Kutub, âlemin ihtiyaçlarının kendisine bağlı olması açısından, yaratıkların gereksinimlerini karşılar. Kutub, kendi tasarruf dairesinin dışında bulunan yüce melekler ve velilerin efrâd sınıfı hariç, ulvî ve süflî her mükellef kendisine biat etmediği sürece, kutubluk görevini yerine getirmiş olmaz.⁰³

01. Ricâlu'l-gayb hiyerarşisinde, kutubtan sonra imâmân vardır. İmâmân, iki imam demektir. Bunlardan birincisi kutbun sağında bulunup melekût âlemini, ikincisi de solunda bulunup mülk âlemini gözetir. Bunlardan ikincisinin derecesi ve makamı birincisinden daha yükücedir. Kutbun ölümünden sonra onun yerine geçecek şahıs da bu ikincisidir. İbn Arabî, Kitabu Istilâhî's-Sufiyye (Resâilu İbni'l-'Arabî içinde), (Haydarabad: Dairatü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1367/1948), s. 4; Abdürrezzâk el-Kâşânî, Istilâhâtü's-Sûfiyye, Tahkik: Abdü'l-Âl Şâhîn, (Birinci Basım. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1413/1992), s. 57; Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Cürcânî, Kitâbu't-Ta'rifât, (Beirut: Mektebetü Lübnan, 1985), s. 36; Ahmed Ziyâuddin Gümüşhanevî, Câmiu'l-usûl fi'l-evliyâ ve envâihim ve evsâfihim, (1298 H.), s. 4.

02. "Kutub, bütün mahlûkâtın kalplerine hayır ve şerle uzanır; fakat bu hayır ve şer aynı orandadır, biri diğerine ağır basmaz. Esasen bunlar kutbun katında ne hayır ne de şerdir; ancak varlıktırlar, bunları kabul eden mahalle göre hayır ve şer olarak zuhûr ederler." İbn Arabî, Kitabu'l-Menzili'l-Kutb ve Makâlihî ve Hâlihî (Resâilu İbni'l-'Arabî içinde), (Haydarabad: Dairatü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1367/1948), s. 2.

03. Suad el-Hakîm, el-Mu'cemu's-Sûfî, (Birinci Basım. Beirut: Dendele, 1401/1981), s. 912.

İbnü'l-'Arabî, belli isimlerle adlandırılmış olsalar bile kutubların, kutbiyyet mertebesindeki müşterek isminin Abdullah olduğunu belirterek şöyle der: Kutublar ve salihler, belli isimlerle adlandırılmış olsalar bile, bu mertebede ancak kulluk (ubûdiyyet) ile kendilerini yöneten isme çağrılırlar. Allah Teâlâ şöyle buyurur: 'Allah'ın kulu O'na ibadet için ayağa kalktığında...'⁰⁴ Böylelikle, babası kendisini Muhammed veya Ahmed diye adlandırmış olsa bile, onu Abdullah (Allah'ın kulu) diye adlandırmıştır. Öyleyse kutub, her zaman bu birleştirici isme tahsis edilmiştir. Bu yönüyle o, bu mertebede Allah isminin kuldur.⁰⁵ Dolayısıyla her kutbun genel ismi Abdullah'tır.

Ayrıca İbnü'l-'Arabî bu genel ismin yanında, her kutbun kendisine ait özel bir isminin bulunduğundan da söz eder. Meselâ, Hz. Musa'nın (a.s.) kendine özgü ismi Abdu's-Şekûr (eş-Şekûr'un kulu), Hz. Davud'un (a.s.) Abdu'l-Melik (el-Melik'in kulu), Hz. Muhammed'in (a.s.) ise, Abdu'l-Câmî'dir (el-Câmî'nin kulu). Her kutbun Abdullah olan genel ismine ek olarak özel bir ismi vardır ve onunla çağrılır. Kutbun, sona eren nebilik zamanında bir nebi olması veya Hz. Muhammed (s.a.v)'in şeriatı zamanında

04. Cin, 72: 19.

05. İbn Arabî, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, (Mısır: Dâru'l-Kütübü'l-'Arabîyyeti'l-Kübrâ, ts.), II, 571. Burselvi'ye göre de, kutbun Allah katında ismi Abdullah'tır ki o gerçek kulluğu tatmıştır. Aynı zamanda Abdülcamî'dir ki bu ismi bütün ilâhî isimleri kapsadığına işaret eder. İsmail Hakkı Burselvi, Kitabu'l-Hitab, (1192 H.), s. 300.

bir veli olması durumu değiştirmez.⁰¹

Keşfe dayalı olarak verdiği bilgilerde İbnü'l-Arabî, ruhların kutba nasıl biat ettiklerini şöyle anlatır: İlahî sünnet, makama yerleşen kutbun, yakınlık ve temkin meclislerinden birisinde bulunması şeklinde cereyan etmiştir. Onun adına o meclise büyük bir taht konulur. İnsanlar onun heybetine baksalardı, akılları başlarından çıkardı. Kutub o tahtın üzerine oturur ve Allah'ın kendisine vermiş olduğu iki imam, önünde oturur. İlahî biat ve halife atanmak için, kutub elini uzatır. Melekî ruhlara, ruhanîlere, cin ve insanlara tek tek kendisine biat etmeleri emredilir.⁰² Çünkü Hakkın katı, herkesin ulaşacağı bir yer olmaktan münezzehtir ve ona tek tek gidilir. Bu makamda kendisine biat eden her ruh, ona soru sorar. Başka bir ifadeyle, her ruh kutba herhangi bir konuyu sorar, o da, orada bulunanlar, bilgideki mertebesini öğrensini diye, bu soruya cevap verir, hangi ilahî ismin kendisine tahsis edilmiş olduğunu da öğrenirler. Kutba, ancak temiz ve yâkın ruhlar biat edebilir.⁰³ Biat eden cin

ve insan ruhlarından ise, kutubların ruhları soru sorar. Kendi zamanında kendisine biat edilen bütün kutubların durumu böyledir.⁰⁴

Abdülaziz ed-Debbağ (1132/1720) ise, "gavs"ın başında bulunduğu, gavs-a bağlı kutubların, meleklerin, Müslüman ve kâmil cinlerin, ölmüş olan bazı ârif zatların ve marifet ehli olan bazı büyük kadınların iştirak ettiği, altı saftan oluşan "sâlihler dîvânı"ndan genişçe bahsetmektedir. Onun anlatığına göre bu divan, Hz. Peygamber (s)'in nübüvvetinden önce inzivaya çekildiği Hira mağarasında kurulmaktadır. Divanda bulunan en büyük zat, "gavs"tır. Gavs-a bağlı olan yedi kutubtan dördü gavsın sağında, diğer üçü ise solunda yer alır. Divanda gavsın vekîli olan zat ise, gavsın önünde oturur. Gavs, sadece vekîl ile konuşur. Bu nedenle vekîl, konuşmalarda bütün divanda bulunanlara vekâlet eder. Divanda bulunan yedi kutbun tasarruf ve idareleri gavsın emirleri ile yürütülür. Yedi kutbun her birinin emrinde özel sayılarda başka kutublar da vardır. Onlar da başlarında bulunan kutubların emirleri ile öncekiler gibi tasarrufta bulunurlar. Bazen de divana Hz. Muhammed (a.s.) teşrif eder. O zaman gavs, vekîlin yerine geçer, vekîl

yerleşmiş olanlar ve yerlerden ve hallerden diğer şeylerdir. Bunların hepsi ilahî isimleri tesbih edicidirler. Akl-ı evvelin kutba itaati melek ve ruh olması itibarıyla ve hakikî kutub akl-ı evveldir." İsmail Hakkı Bursevî, Kitabu'l-Hitab, (1192 H.), s. 302.

04. İbn Arabî, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, (Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyyeti'l-Kübrâ, ts.), II, 571-572.

01. İbn Arabî, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, (Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyyeti'l-Kübrâ, ts.), II, 571.

02. İbnü'l-Arabî, bir kutub, kutbiyyet mertebesine ulaştığında, çok azı müstesna her sırrın, her hayvanın, her cansız varlığın, her insanın ve cinnin ona biat etmesi gerektiğinden söz etmektedir. İbn Arabî, Kitabu'l-Menzili'l-Kutb ve Makâlihî ve Hâlihî (Resâilu İbni'l-Arabî içinde), (Haydarabad: Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1367/1948), s. 4.

03. "Ona ilk itaat edenler; akl-ı evvel sonra nef-i külliye, sonra gökleri ve yeri imar edici mukaddesün melekleri, sonra tabii ölümle bedenlerinden ayrılmış ruhlar, sonra cinler, sonra müvelledât, sonra mekan ve mekanda

de safın arasına katılır.⁰¹ Burada gavs kelimesinin, kutbu'l-aktâb anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kutbun hallerinden etraflıca bahsedilen İbnü'l-'Arabî'ye göre kutub, el-Câmi isminin kuludur (Abdu'l-Câmi). Bu yönüyle o, ahlâklanma (tehalluk) ve özdeşleşme (tahakkuk) yoluyla bütün ilahî isimlerle nitelenen kimsedir. O, Hakkın aynası, kudsi niteliklerin tecelli ettiği ve ilahî mazharların yansıdığı bir yerdir. O, vaktin sahibi, zamanın kendisi, kaderin sırrıdır. Dehirlerin dehrinin bilgisi, ona aittir. Ona gizlilik (hafâ) hâkimdir, gayret hazinelerinde saklanmış, korunma örtülerine bürünmüştür. Şüphe ona musallat olmaz, makamıyla çelişen bir düşünce (hâtır) aklına gelmez.⁰²

Nesnelerde yalnızca Hakk'ı müşahede etmesi, sebeplere riayet etmesi, herhangi bir şekilde kendisinde Rabbanîliğin bulunmaması, servet sahibi olursa çok cömert olması, Hakk, olacak olan şeylerin bilgisini verirse, bunu övünme gayesiyle değil, Allah'a iftikâr ve minnet bakımından bildirmesi gibi birtakım özellikler kutbun niteliklerinden bazılarıdır.⁰³

Yine İbnü'l-'Arabî'nin zikrettiği bilgilerden anlaşıldığına göre, velilerde görülen keramet türü harikulâde olaylar

01. "Salihler divanı" hakkında daha geniş bilgi için bk. Abdülazîz ed-Debbâğ, el-İbrîz (Üçüncü Basım. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002), s. 278-297.

02. İbn Arabî, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye (Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyyeti'l-Kübrâ, ts.), II, 573.

03. İbn Arabî, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye (Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyyeti'l-Kübrâ, ts.), II, 573.

kutubta görülebilir de, görülmeyebilir de. Çünkü onun bu hususta bir iradesi olmadığı gibi, harikulâde olaylar veya keramet onun için bir amaç değildir. O, âdet ve sebeplere göre hareket eder. Bu bağlamda kutubta; tayy-i mekan, su üstünde veya havada yürüme gibi harikulâde olaylar çoğunlukla görülmez.⁰⁴

Mevlânâ Celaleddin Rûmî (672/1273), Mesnevî'sinde kutbu aslana benzetir ve şöyle der:

"Kutub aslandır ve onun işi avlanmaktır; geri kalan halk, onun artığını yer. Gücün yettiğince kutbu memnun etmeye çalış; böylece güçlenir, vahşileri avlar. İncinirse halk yiyeceksiz kalır; çünkü boğazın bütün rızkı akıl avucuylandır. Çünkü halkın bulduğu, onun yediğinin geri kalanıdır. Gönlün av arıyorsa buna dikkat et. O, akıl gibidir; halk da organlar ve beden gibi; bedeninin tedbiri akla bağlıdır. Kutbun zayıflığı bedenden olur, ruhtan değil. Zayıflık gemide olur, Nuh'ta değil. Kutub kendi çevresinde dönendir; feleklerin dönüşü onun çevresindedir. Yakın adamı ve kulu olduysan, gemisi-

04. İbn Arabî, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, (Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyyeti'l-Kübrâ, ts.), II, 573-574. Bursevî bu durumu şöyle açıklar: "Kutubta hâl olmaz, ilm-i ilahî olur. Yani tayy-ı arz, havada ve su üzerinde yürümek gibi harikalar olmaz. Zira rütbesi ubûdiyyet makamıdır. Onun için ismi Abdullah'tır. Avam takımı ise kevnî kerameti severler ve gösterenlere büyük alâka beslerler. Kutublar ise örtülüdür, kevnî vasıflarla perdelenirler. Onun için demişlerdir ki, kutbun Hakk ile muamelesi daima perde gerisindedir. Orada hitap sıfatı vardır, şuhûd sıfatı yoktur." İsmail Hakkı Bursevî, Kitabu'l-Hitab, (1192 H.), s. 304.

ni tamir etmede ona yardım et. Yardımın sana yarar, ona değil. Hakk Teâlâ: 'Allah'a yardım ederseniz, O da size yardım eder'⁰¹ buyurmuştur."⁰²

Onun kutub ile ilgili diğer bazı ifadeleri ise şöyledir: "Hayret, önder olmak için başta koşan nice bilgiler vardır da bizzat onunla baş gider. Başının gitmesini istemiyorsan sen, ayak ol; görüş sahibi kutba sığın. Padişahsan da kendini onun üstünde görme; bal olsan da onun bitkisinden başkasını toplama. Senin düşüncen surettir, onunkiye candır; senin paran kalptir, onun parası maden."⁰³ "Hasta ziyaretine gitmekte fayda vardır; onun faydası yine sana aittir. İlk faydası şudur: Ola ki, o hasta şahıs bir kutub ve ulu bir padişaktır."⁰⁴

26

İbnü'l-Arabî, Kurtuba şehrinde müşahede halinde berzah mertebesindeyken, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed (a.s.) zamanına kadar, daha önce yaşamış ümmetlerin kutublarının gösterildiğini ve onları gördüğünü belirterek isimlerini verir. Bunlar yirmi beş tane olup isimleri şunlardır: el-Mufarrık, Müdâvî'l-külûm⁰⁵, Bekkâ,

01. Muhammed, 47: 7.

02. Mevlana, Mesnevî, Haz.: Adnan Karaismailoğlu (Yeni Şafak, 2004), II, 226.

03. Mevlana, Mesnevî, Haz.: Adnan Karaismailoğlu (Yeni Şafak, 2004), I, 226.

04. Mevlana, Mesnevî, Haz.: Adnan Karaismailoğlu (Yeni Şafak, 2004), I, 232.

05. "Hz. Peygamber'in bir adı da müdâvî'l-külûmdur (yaraları iyileştiren). Çünkü o, hevânın yaralarından haberdar olduğu gibi fikrin, dünyanın, şeytanın ve nefsin yaralarından da nübüvvet, risâlet veya velâyetin tüm lisanlarıyla haberdardı." İbn Arabî, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, Tahkik: Osman Yahya-İbrahim Medkur, (Kahire: el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1405/1985), II, 363.

Mürtefi', Şifâ, Mâhık, Âkîb, Menhûr, Şecerü'l-mâ, Unsuru'l-hayat, Şerîd, Râci', Sâni', Tayyâr, Sâlim, Halife, Maksûm, Hayy, Râmî, Vâsi', Bahr, Mulsak, Hâdî, Muslih ve Bâkî'dir.⁰⁶ İsmail Hakkı Bursevî de aynı isimleri zikretmektedir.⁰⁷

Bursevî, ilk ümmetlerde kutubların az oluşunu enbiyanın çokluğuna bağlamaktadır. Ona göre ilk zamanlarda halkı ilzam eden mucizelerdi. Onun için uzun bir zamanda yirmi beş kutubtan fazla gelmedi. Bu ümmeti merhûme arasında ise her asırda birer kutub mevcuttur.⁰⁸

İbnü'l-Arabî'nin, "Menzilü'l-kutb" adlı risalesinde belirttiğine göre, kutubun menzili, çekip çevirmeyi var etme hazretidir. Halife olan kutbun makamı, emri yürürlüğe koyma ve hükümleri çekip çevirmedir. Hali ise, genel olup özel bir hal olarak kayıtlandırılmaz. Çünkü o, varlıktaki genel örtüdür ve cömertliğin hazineleri O'nun elindedir. Hak sürekli olarak onda tecelli etmektedir. Yine İbnü'l-Arabî'ye göre memleketler içinde kutbun payına Mekke düşmüştür. Kutub, bedniyle herhangi bir yerde ikamet etse de onun yeri Mekke'dir başka bir yer değildir.⁰⁹ Yani bir yorum yapmak ge-

06. İbn Arabî, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, Tahkik: Osman Yahya-İbrahim Medkur (Kahire: el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1405/1985), II, 362.

07. Bk. İsmail Hakkı Bursevî, Kitabu'l-Hitab (1192 H.), s. 305.

08. İsmâil Hakkı Bursevî, Kitâbü'n-Netice, Haz.: Ali Namlı-İmdat Yavaş (İstanbul: İnsan Yay., 1997), I, 327; İsmail Hakkı Bursevî, Kitabu'l-Hitab, (1192 H.), s. 306.

09. İbn Arabî, Kitabu'l-Menzilü'l-Kutb ve Makâlihî ve Hâlihî (Resâilu İbni'l-Arabî

rekirse, Mekke'nin merkezîyet konumu bu durumda kutubta tecellî etmiş demektir.

Sûret açısından herhangi bir eksikliğe sahip olmanın kutubluğa engel olmayacağı belirtilmiştir. Bursevî'ye göre, her kimin feyz-i akdesden⁰¹ kemâl noktasında tam bir nasibi var ise, suret noksanlığı ona zarar vermez. Nitekim Mağrib'de zuhûr eden kutublardan biri çolak idi, ancak bu durum kutubluğuna engel olmadı. Zîrâ, batın açısından bakıldığında feyz-i akdesden nasîb-i kemâlîsi var idi.⁰²

Kutublar, Hz. İdris'in (s) vekilleridir.⁰³ Bursevî'ye göre, güneş gözden kaybolduğunda yerine hulefâ alıkoyduğu gibi, İdris (s) de yeryüzünde yerine vekiller alkoymuştur ki bunlar kutublardır. İdris'in (s) nûrunun bâtını, nûr-i Muhammedî'dir. Ku-

tublar, nûrunu Hz. İdris'ten aldıkları gibi Hz. İdris de nûrunu, nûr-i Muhammedî'den almaktadır. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in ruhaniyetinden gelen yardım ve feyiz, Hz. İdris vasıtasıyla, kabiliyetleri ölçüsünde kutublara aktarılmaktadır.⁰⁴ Demek oluyor ki, bu durumda ricâlu'l-gayb konusunun merkez noktasını Hz. Muhammed (s) teşkil eder.

Kutub öldüğü zaman, vezir statüsünde bulunan iki imamdan (imâmân) birini yerine halife bırakır.⁰⁵ Kutubluk bir merteye olduğundan miras yoluyla evlada geçmez.⁰⁶ "Her peygamber ümmetiyle beraber haşredildiği gibi her kutub da zamanının iyi kötü tüm ehliyle beraber haşredilir."⁰⁷

Kutubla ilgili bazı görüş ve değerlendirmeleri ele aldıktan sonra sufilere ortaya koymuş oldukları kutub anla-

27

çinde), (Haydarabad: Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1367/1948), s. 4.

01. Feyz-i Akdes: En kutsal feyz anlamında olup önce ilim, sonra ayn mertebesinde, nesnelere ve yeteneklerinin var olmasını gerekli kılan zâtî-hubbî tecellîdir. Bu, ilahî ilimde sübûtu vacip olan tecellîdir. Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü (Üçüncü Basım. İstanbul: Anka Yay., 2005), s. 215.

02. İsmâil Hakkı Bursevî, Kitâbü'n-Netîce, Haz.: Ali Namlı-İmdat Yavaş (İstanbul: İnsan Yay., 1997), II, 89-90.

03. İbnü'l-'Arabî, yeryüzünün bedeniyle yaşayan bir resulden yoksun kalamayacağını çünkü resulün, insan âleminin kutbu olduğunu belirtir. Bu nedenle Allah, Hz. Peygamber'den sonra bu dünya hayatında bedenleriyle bazı peygamberleri sağ bırakmıştır. Dolayısıyla İdris bunlardan biri olup, bedeniyle canlıdır ve Allah onu dördüncü göğe yerleştirmiştir. İbn Arabî, el-Fütühâtü'l-Mekkiyye, Tahkik: Osman Yahya-İbrahim Medkur (Kahire: el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1407/1987), XI, 267-268.

04. İsmâil Hakkı Bursevî, Kitâbü'n-Netîce, Haz.: Ali Namlı-İmdat Yavaş (İstanbul: İnsan Yay., 1997), II, 159; İsmail Hakkı Bursevî, Kitabu'l-Hitab, (1192 H.), s. 300. Bursevî bir başka yerde şöyle der: "Hz. Risâlet (s) kalb-i âlem oldu ki, fi'l-hakîka her asırda kadîmen ve hadîsen kutb-i vücûd odur. Ve İdris (s) onun zillî ve gavs-i a'zam, zillü'z-zıll ve sâir tahte'l-livâda olan aktâb, ukûs ve zilâlâtıdır. Müsemâyâ nisbetle esmâ ve esmâya izâfetle hakâik-ı kevnîyye gibidir." İsmâil Hakkı Bursevî, Kitâbü'n-Netîce, Haz.: Ali Namlı-İmdat Yavaş (İstanbul: İnsan Yay., 1997), I, 341.

05. Muhammed Emin İbn Âbidin, İcâbetü'l-gavs bi-beyâni hâli'n-nükabâ ve'n-nücebâ ve'l-abdâl ve'l-evtâd ve'l-gavs (Mecmûatü Resâil-i İbn Âbidin içinde), (İstanbul: 1325), s. 265.

06. İsmail Hakkı Bursevî, Kitabu'l-Hitab (1192 H.), s. 305.

07. İbn Arabî, Kitabu'l-Menzili'l-Kutb ve Makâlihî ve Hâlihî (Resâilu İbnî'l-'Arabî içinde), (Haydarabad: Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1367/1948), s. 7.

yışına yöneltilen eleştirilerden bazılarına değinmek istiyoruz.

3) Kutub Anlayışına Yöneltilen Bazı Eleştiriler

Ricâlu'l-gayb anlayışında öne çıkan bir kavram olması ve ricâlu'l-gayb hiyerarşisinin en başında bulunması nedeniyle olsa gerek, eleştirilerin daha çok kutub üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu eleştirilerin geneline baktığımızda bu anlayışın başta İbn Teymiyye (ö.728/1328) ve İbn Haldun (ö.808/1405) olmak üzere tasavvuf alanında uzman olmayan kimseler tarafından tenkit edildiğini görmekteyiz.⁰¹ Bu eleştirilerde, özellikle başta kutub olmak üzere ricâlu'l-gayb anlayışının tasavvufa gayr-i Sünnî kaynaklardan bilhassa aşırı Şii fırkalardan geçmiş olduğuna dair kanaatlere rastlamak mümkün olduğu gibi, kutub ve diğer ricâlu'l-gayb zümrelerinin evren üzerindeki tasarruflarının yanlış anlaşılmasından doğan hatalı kanaatlere rastlamak da mümkündür. Bazı müellifler ise, tasavvuftaki kutub anlayışı ile Şiilik'teki İmâmet anlayışı arasında benzerlik olduğunu ve tasavvuftaki kutbun Şiilik'teki "masum imam" a tekabül ettiğini iddia etmişlerdir.⁰²

01. İbn Teymiyye ve İbn Haldun'un bu konuya dair eleştirileri için bk. İbn Teymiyye, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, (Üçüncü Basım. Dâru'l-Vefâ, 1426/2005), XI, 237-243; Abdurrahmân İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, Tahkik: Abdusselâm eş-Şeddâdî, (Birinci Basım. ed-Dâru'l-Beydâ, 2005), III, 59-60.

02. Bk. Ebu'l-Âla Afîfî, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Tasavvuf Felsefesi*, Çeviren: Mehmet Dağ, (İkinci Basım. İstanbul: Kırkambar Yay., 1999), s. 98-99; Seyyid Hüseyin Nasr, *Tasavvufî Makaleler*, Çeviren: Sadık Kılıç, (Birinci Basım. İstanbul: İnsan

Ricâlu'l-gayb anlayışı ile Şiilik'teki imamet anlayışı arasında birtakım benzerlikler olabilir. Hatta diğer inanç sistemlerinde de bu anlayışın benzer motiflerine rastlanabilir. Ancak ricâlu'l-gayb anlayışının ortaya çıkışında ne Şiilik tesirine ne de diğer yabancı kaynakların etkisine dair tatmin edici ipuçlarına rastlanmaz. Dolayısıyla bu telâkkînin tasavvufa Şiilik'ten geçmiş olduğuna dair yorumlar, İbn Teymiyye ve İbn Haldun gibi müelliflerin görüşlerinin tekrarı gibi görünmektedir.

Her ne kadar tasavvuf alanında uzman olmayan kişiler tarafından ricâlu'l-gayb anlayışına birtakım eleştiriler getirilse de, tasavvuf alanında önder olan, İbnü'l-Arabî, Mevlânâ, İmâm-ı Rabbânî, İsmail Hakkı Bursevî, Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhânevî gibi sûfi müellifler başta olmak üzere ricâlu'l-gayb telâkkîsinin sûfi ve mutasavvıflar tarafından benimsendiği ve savunulduğu anlaşılmaktadır.

Allah Teâlâ'nın, evrenin yönetimi ile ilgili olarak "müdebbir melekler"⁰³ birtakım görevler verdiği gibi, melekleşmiş, kudsî, saf ve temiz ruhlara da görevler verdiğini belirten Ethem Cebecioğlu, kutbun âlem üzerindeki tasarruflarını idrak edemeyenlerin ve bu anlayışı eleştirenlerin problemleri hakkında şunları dile getirmektedir:

"Esasen yöneten Allah'tır, müdebbirlik vasfına haiz melek veya insan

Yay., 2002), s. 124; Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, ts.), III, 245-246.

03. Bk. Nâziât, 79: 5.

da, robototik, maşa konumunda alet varlıklardır. Tasavuftaki kutub kavramına bakarak, Allah'a yedek ilâhlar yamamaya çalışmak iddiasını, disiplin-deki spekülâtif anlama zorluğu açısından yersiz bulduğumuzu ifade etmek isteriz. Hiçbir varlık ister nebi, ister veli, ister kutub, isterse melek ve diğer tüm mahlûkât, asla Allah olamazlar. Ve tasavvufta da bu türden bir iddia asla görülmemiştir. Problem, tasavvuf uzmanı olmayanların, alanın terminolojisini bilmemelerinden, yarım anlayışlı zihinsel bulanıklıklarındandır. Bu bulanıklık, tasavvufta dair spekülâtif bilgi üretiminden/yorumundan mahrumiyete sebep olur. Ve sonuç, yanlışla biter."⁰¹

Ahmed Avni Konuk ise, Fusûs şerhinde ricâlu'l-gayb hakkında üzerinde önemle durulması gereken bir hususu dile getirmektedir. Buna göre, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in halifesi konumunda olan evliyâ ve aktâb (kutublar) gibi ricâlu'l-gayb hiyerarşisi içinde yer alan kimseler, ancak Rasûlüllâh (s.a.v.)'in uyguladığı şer'-i şerîf ile hükmederler ve kesinlikle şerîfatin hükmünden dışarı çıkmazlar. Ancak bu tür kimselerin hâl ve davranışlarında birtakım incelikler vardır ki, bu incelikleri, tecrübe ederek tatmayanlar, hâl, ilim ve mertebeye bakımından onların seviyesine yükselemeyenler, idrak edemezler.⁰²

01. Ethem Cebecioğlu, "Akşemseddin'de Bazı Tasavvufî Kavramlar-I", *Ankara Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, XLII (2001), s. 95.

02. Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Haz.: Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, (3.Basım. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.,2005), III, 269.

Netice itibariyle kutbun da içinde yer aldığı ricâlu'l-gayb düşüncesini müdafa edenler olduğu gibi tenkit edenler de olmuştur.⁰³ Fakat burada önemli olan husus, özellikle tasavvufun manevî tecrübe gerektiren hassas meselelerinde olduğu gibi, kişinin anlayıp kavrayamadığı konularda aceleci veya önyargılı bir tutumla yanlış hükümler vermeyi terk etmesi gerektiğidir. Aksine bir tutum kişinin kendisine bir şey kazandırmadığı gibi, kendileri hakkında yanlış hüküm verilen kimselelere de bir şey kaybettirmez.

Abstract

[The opinions of Ibn Arabi about the concept of Qutb]

In this article, the opinions of Ibn Arabi which provide wide information about secret saint community were mentioned and occasionally opinions of other authors were referred. Qutb is one of the important concepts of Sufi terminology. Qutb is the leader of the secret saint hierarchy which is known as the "ricalu'l-gayb (the men of the unseen)" and he is also regarded as the greatest saint who is the administrator of the world and the spiritual universe. Everything rotates around him and he administers the universe with his spiritual position.

Key words: Sufism, Ibn Arabi, The men of theunseen, Qutb

Kaynakça

Âbidîn, Muhammed Ebu'l-Yûsr. *Hikâyâ's-Sûfiyye*. Dimaşk: Dâru'l-Beşâir,

03. Bu müdafa ve eleştiriler hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Atlı, "Tasavvufta Ricâlu'l-Gayb", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, 2011), s. 268-277.

1993.

Afifi, Ebu'l-Âla. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Tasavvuf Felsefesi. Çeviren: Mehmet Dağ. İkinci Basım. İstanbul: Kırkambar Yay., 1999.

Akbulut, Fikri. "Kâtib Mustafa Fevzi b. Nu'man Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri." Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, 2006.

Ateş, Süleyman. "Kutub." DİA. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002. XXVI, 498-499.

Atlı, Ahmet. "Tasavvufta Ricâlu'l-Gayb." Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi SBE, 2011.

Bursevî, İsmail Hakkı. Kitabu'l-Hitab. 1192 H.

---Kitâbü'n-Netîce. Haz.: Ali Namlı-İmdat Yavaş. İstanbul: İnsan Yay., 1997.

Cebecioğlu, Ethem. "Akşemseddin'de Bazı Tasavvufî Kavramlar-I", Ankara Ü. İlahiyat Fak. Dergisi. XLII: 77-95, 2001.

---Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü. Üçüncü Basım. İstanbul: Anka Yay., 2005.

Chittick, William. Varolmanın Boyutları. Çeviren: Turan Koç. İstanbul: İnsan yay., 2007.

Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf. Kitâbu't-Ta'rifât. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1985.

Debbâğ, Abdülazîz. el-İbrîz. Üçüncü Basım. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002.

Emin, Ahmed. Duha'l-İslâm. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, ts.

Fîrûzabâdî. el-Kâmûsu'l-Muhît. Sekizinci Basım. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005.

Geylânî, Abdülkadir. el-Fethu'r-

Rabbani. Çeviren: Osman Güman. Beşinci Basım. İstanbul: Gelenek yay., 2011.

Goldziher, Ignaz. "Ebdâl." İA. İstanbul: M.E.B., 1988. IV, 3-4.

Gümüşhanevî, Ahmed Ziyâuddin. Câmiu'l-usûl fi'l-evliyâ ve envâihim ve evsâfihim. 1298 H.

Gündoğdu, Cengiz. "Abdulmecîd-i Sîvâsî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri." Yayımlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi SBE, 1997.

Gürer, Dilaver. "Hz. Yusuf'un Gördüğü Rüyanın Fusûsu'l-Hikem'deki Yorumu", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1). 21: 39-56, Ocak-Haziran 2008.

Hakîm, Suad. *el-Mu'cemu's-Sûfî*. Birinci Basım. Beyrut: Dendele, 1401/1981.

Haksever, Ahmed Cahid. "15. Yüzyıl Bir Türk Sûfisi: Yakub-ı Çerhî." Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi SBE, 2005.

Hatîb el-Bağdadî. Tarihu Bağdad. Kahir: Mektebetü'l-Hancı, 1349/1931.

Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb* (Hakikat Bilgisi). Haz.: Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yay., 1982.

İbn Âbidin, Muhammed Emin. *İcâbetü'l-gavs bi-beyâni hâli'n-nükabâ ve'n-nucebâ ve'l-abdâl ve'l-evtâd ve'l-gavs* (Mecmûatü Resâil-i İbn Âbidin içinde). İstanbul: 1325.

İbn Arabî. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. Tahkik: Osman Yahya-İbrahim Medkur. Kahir: el-Mektebetü'l-Arabîyye, 1407/1987-1413/1992.

---*el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Arabîyyeti'l-Kübrâ, ts.

---Kitabu *Istîlâh's-Sufiyye* (Resâilu İbni'l-Arabî içinde). Haydarabad: Dairatü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1367/1948.

---*Kitabu'l-Menzili'l-Kutb* ve

Makâlihî ve Hâlihî (Resâilu İbni'l-Arabî içinde). Haydarabad: Dairetül'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1367/1948.

---*Fusûsu'l-Hikem*. Ta'lik: Ebu'l-Alâ Afîfî. Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1365/1946.

---*Tedbirât-ı İlâhiye*. Tercüme ve Şerh: Ahmed Avni Konuk, Haz.: Mustafa Tahralı. İstanbul: İz Yay., 1992.

İbn Ebi'd-Dunyâ, Ebûbekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Süfyân el-Kuraşî. *el-Evliyâ*. Tahkik: Ebû Hâcir Muhammed es-Saîd b. Besyonî Zağlol. 1. Basım. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1993.

İbn Haldûn, Abdurrahmân. *el-Mukaddime*. Tahkik: Abdusselâm eş-Şeddâdî. Birinci Basım. ed-Dâru'l-Beydâ, 2005.

İbn Manzûr. *Lisanu'l-Arab*. Üçüncü Basım. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1419/1999.

İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ahmed. *Mecmûatü'l-Fetâvâ*. Üçüncü Basım. Dâru'l-Vefâ, 1426/2005.

İmam-ı Rabbânî. *Mektubât-ı Rabbânî*. Çeviren: Kasım Yayla, İstanbul: Merve Yay., 1999.

Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. Altıncı Basım. İstanbul: Dergâh yay., 2003.

Kâşânî, Abdürrezzâk. *Istîlâhâtü's-Sûfiyye*. Tahkik: Abdü'l-Âl Şâhîn. Birinci Basım. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1413/1992.

Mağribî, Ali Harâzm İbnü'l-Arabî. *Cevâhirü'l-Maânî ve Bulûğî'l-Emânî fî Feyzi Seyyidî Ebi'l-Abbâs et-Ticânî*. Tashih: Abdüllatîf Abdurrahmân. Birinci Basım. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.

Mevlana. *Mesnevî*. Haz.: Adnan Karaismailoğlu, Yeni Şafak, 2004.

Nasr, Seyyid Hüseyin. *Tasavvufî Mak-*

leler. Çeviren: Sadık Kılıç. Birinci Basım. İstanbul: İnsan Yay., 2002.

Ögke, Ahmet. "Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricalu'l-Gayb —İbn Arabî'nin Görüşleri-", *Tasavvuf ilmi ve Akademik Araştırma Dergisi*. 5: 161-201, Ocak 2001.

San'ânî, Ebûbekr Abdurrezzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. Tahkik: Habîburrahmân el-A'zamî. İkinci Basım. *el-Mektebü'l-İslâmî*, 1403/1983.

Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-Hâvilî'l-Fetâvâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.

Tehânevî, Muhammed b. A'la b. Ali el-Farukî. *Keşşâfu Istîlâhati'l-Fünûn*. Beyrut: Daru Sadr, ts.

Tuna, Taşkın. *Ol Dedi Oldu — Big Bang'in Nefes Kesen Öyküsü —I. Yedinci Basım*. İstanbul: Şule Yay., 2010.

Uludağ, Süleyman. "Ricalu'l-Gayb." *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008. XXXV, 81-83.

--- "Ricalullah." *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008. XXXV, 80-81.

Yıldırım, Ahmet. "Tasavvufta Ricalu'l-Gayb Telakkisi ve Konuyla İlgili Bazı Rivayetler", *Süleyman Demirel Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*. 4: 117-147, 1997.

Yılmaz, Hasan Kâmil. *İslâm Tasavvufu (el-Lüma' Tercümesi içinde)*. İstanbul: Altınoluk Yay., 1996.